

KS. KAZIMIERZ DOLA

ORGANY GODEFRIDA WILHELMA SCHEFFLERA W KOŚCIELE ŚWIĘTYCH PIOTRA I PAWŁA (SEMINARYJNYM) W NYSIE

Kościoły nyskie otrzymały w XVIII wieku kilka bardzo dobrych instrumentów organowych.

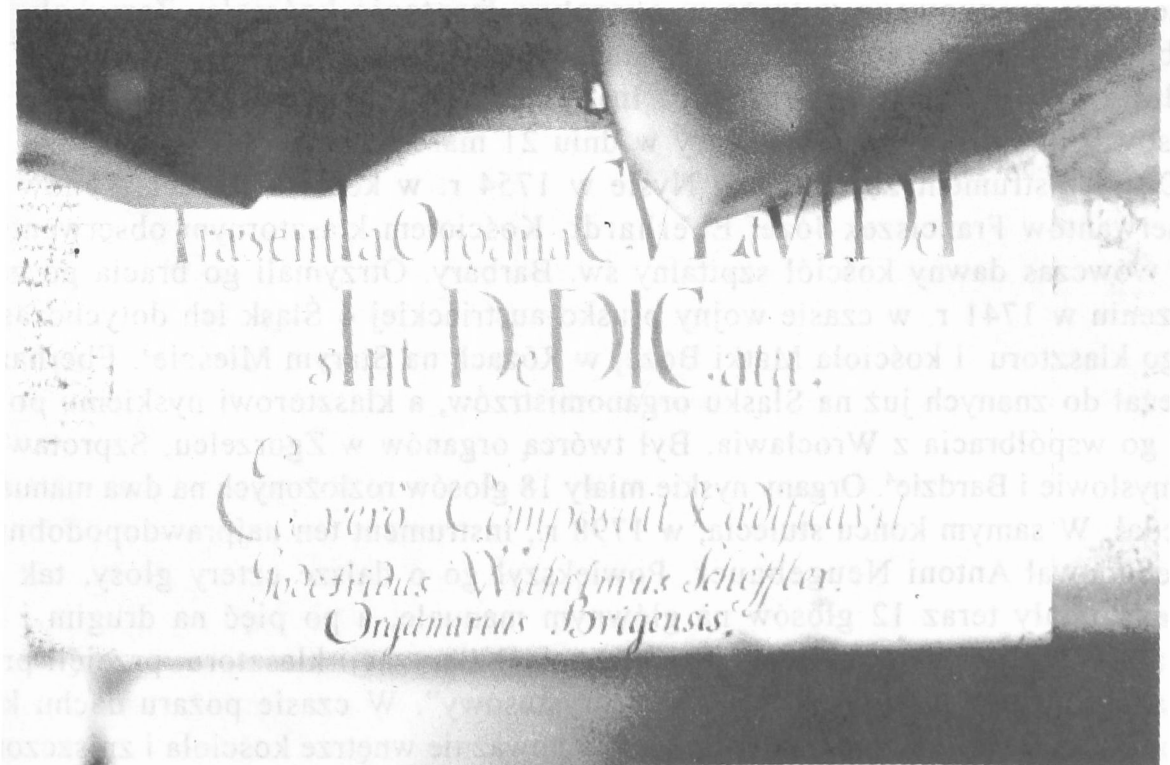
Najpierw w 1711 r. rozpoczął budowę nowych organów w kościele parafialnym św. Jakuba, równocześnie kolegiacie, organomistrz ze Świdnicy — Franciszek Antoni Kretschmer. Miał wykorzystać do budowy materiał z instrumentu dotychczas kościołowi służącemu, z 1548 r. Kolegiata otrzymała organy mające 54 głosy. Piękny prospekt był dwuczęściowy; został tak zaprojektowany, aby nie przesłonił środkowego witraża w okazałym frontonie kościoła. Zamykały go z obydwu stron wieże zwieńczone postaciami św. Cecylii (z lewej) i proroka Dawida (z prawej strony patrzącego)¹. Instrument ten, zmniejszony później do 34 głosów, dotrwał do pożaru katedry w dniu 21 marca 1945 r.²

Drugi instrument zbudował w Nysie w 1754 r. w kościele franciszkanów — obserwantów Franciszek Józef Eberhardt. Kościołem klasztornym obserwantów był wówczas dawny kościół szpitalny św. Barbary. Otrzymali go bracia po zniszczeniu w 1741 r. w czasie wojny prusko-austriackiej o Śląsk ich dotychczasowego klasztoru i kościoła Matki Bożej w Różach na Starym Mieście³. Eberhardt należał do znanych już na Śląsku organomistrzów, a klasztorowi nyskiemu polecili go współbracia z Wrocławia. Był twórcą organów w Zgorzelcu, Szprotawie, Namysłowie i Bardzie⁴. Organy nyskie miały 18 głosów rozłożonych na dwa manualy i pedał. W samym końcu stulecia, w 1798 r., instrument ten najprawdopodobniej przebudował Antoni Neugebauer. Powiększył go o dalsze cztery głosy, tak że organy miały teraz 12 głosów na głównym manuale, a po pięć na drugim i na pedale⁵. Kościół św. Barbary w 1812 r., po sekularyzacji klasztoru, przejęli protestanci i przemianowali na „kościół Chrystusowy” W czasie pożaru dachu kościoła w marcu 1945 r. uszkodzone zostało poważnie wnętrze kościoła i zniszczone także organy⁶.

Budowę trzecich osiemnastowiecznych organów w Nysie rozpoczął tenże Franciszek Józef Eberhardt w lutym 1766 r. w kościele jezuitów — Wniebowzięcia NMP. Zakończył pracę szybko, w lipcu roku następnego⁷. Było to możliwe dzięki okazałej dotacji księżny Sapieżyńskiej⁸. O samym instrumencie nie ma żadnych przekazów. Niedługo zresztą nim się kościół cieszył. Zakon jezuitów skasowany został w 1773 r., a organy strawił ogień w kwietniu 1807 r. w czasie oblężenia miasta przez wojska wirtemburskie sprzymierzone z Napoleonem. Ostrzał armatni spowodował częściowe zniszczenie sklepienia i pożar kościoła⁹

Praca nad czwartymi organami w Nysie trwała współcześnie z budową instrumentu w kościele jezuickim. Mianowicie w latach 1765/66 powstały organy w kościele bożogrobców śś. Piotra i Pawła. Budowniczy organów nie był znany. Przychylano się do bardzo prawdopodobnej opinii, iż twórcą był pracujący właśnie w Nysie u jezuitów Eberhardt¹⁰. Tymczasem prace renowacyjne nad organami przeprowadzone w 1991 r. pozwoliły ostatecznie rozstrzygnąć kwestię autorstwa. Mianowicie w bardzo trudno dostępnym i mało widocznym miejscu, w głębi wiatrownicy pierwszego manuału naklejona jest papierowa karteczka wielkości około 10 na 17 cm z napisem:

Praesentia organa CVL^tVI Del
sInt DeDICata.
Ea vero Composuit et aedificavit
Godefridus Wilhelmus Scheffler.
Organarius Brigensis.

Mamy więc w chronogramie podaną datę zbudowania instrumentu: 1765 rok. Jest ona zgodna z zachowaną na ozdobnej snycerskiej kracie prospektu organowego dwukrotnie podaną datą (nad manuałem i na stronie przeciwległej): 1766 rok. W sąsiedztwie tej daty podano też z obydwu stron inicjały, niestety w części są one zniszczone i nieczytelne, przypominają litery C, A i N (lub V), co najpewniej odnieść trzeba do ówczesnego prepozyta bożogrobców nyskich, którym był comes Antoni Octavian von Nayhaus¹¹.

Nazwisko Schefflerów nie jest obce historykom sztuki budowy organów. Jest to rodzina znana z autorstwa wielu bardzo dobrych instrumentów¹². Najstarszym znanym Schefflerem byłby Jan Gottlieb Wilhelm Scheffler z Brzegu, który w 1746 r. zbudował organy u joannitów w Oleśnicy Małej. Miały 16 głosów, dwa manualy i pedał, zasilane były dwoma miechami. Drugie organy, niemal dwukrotnie większe (30 głosów), zbudował w zborze reformowanym we Wrocławiu (Hofkirche) ukończonym w 1750 r.¹³ Współcześnie inny Scheffler — Christian Wilhelm stworzył instrument we wsi Krzyżowniku koło Rychtalu (diecezja poznańska), gdzie w 1751 r. wzniesiono nowy barokowy kościół. Wieś ta była własnością biskupów wrocławskich¹⁴. Dla kolegiaty w Łasku koło Sieradza zbudował organy „Christian Wilhelm Scheffler Junior Orgel und Instrment Macher aus Brieg 1787, 27 III” (napis na tabliczce w organach)¹⁵. Ten sam zbudował organy dominikanom w Gidlach koło Częstochowy i prawdopodobnie w kościele parafialnym w Przyrowie koło Częstochowy w 1818 r. W tymże roku podjął się razem ze swoim synem Franciszkiem remontu wielkich organów w kolegiacie w Łowiczu¹⁶. Franciszek z kolei pracował u bernardynów w Złoczewie koło Sieradza¹⁷, a w 1831 r. ukończył renowację organów w kaplicy Matki Bożej na Jasnej Górze¹⁸.

Twórca więc naszych organów — Godefridus Wilhelm Scheffler nie pojawił się dotąd w historiografii. Jego drugie imię oraz miasto rodzinne — Brzeg, wydają się dostatecznie mocno poświadczać przynależność do tej samej rodziny organomistrzowskiej, do ustalenia zaś pozostaje stopień pokrewieństwa z wymienionymi wyżej. Nieznane też są żadne inne instrumenty zbudowane przez Godefrida.

Pierwotna dyspozycja organów nyskich Godefrida W. Schefflera nie jest znana. W 1883 r. bowiem dokonała przeróbki organów firma Schlag ze Świdnicy. Nie zmieniono mechanicznej traktury instrumentu, ale rozbudowano go i poszerzono o nowe głosy, charakterystyczne dla epoki romantyzmu. Dziś instrument przedstawia się więc następująco:¹⁹

dwie klawiatury ręczne sięgają od C do c3, a nożna od C do c1;

Manuał I		Manuał II		Pedał	
Bordun	16	Principal	8	Violon	16
Prinzipal	8	Quintatöne	8	Subbas	16
Salicional	8	Salicet	8	Quinte	10 2/3
Viola di Gamba	8	Flöte	8	Principal	8
Gamshorn	8	Aeoline	8	Violon	8
Fugara	8	Principal	4	Cello 8,	Octave 4

Flöte	8	Flöte	4	Offenbas	4
Octave	4	Quinte	2 2/3	Posaune	16
Flöte	4	Mixtur	3 Fach		
Portunal	4	Oboe	8		
Quinte	2 2/3				

Na uwagę zasługuje też piękny barokowy prospekt organowy. Zdobiony dekoracją snycerską, polichromowany, częściowo złożony, złożony jest z trzech części²⁰. Dwie duże sekcje ustawione są po prawej i lewej stronie chóru muzycznego nie przesłaniając wielkiego okna frontonu kościoła, każda zamknięta jest z zewnętrznego boku półkoliście wysuniętą wieżą basową, z osadzonymi na niej wazonem oraz instrumentami muzycznymi: z lewej strony patrzącego kotły, trąbki, waltornia i skrzypce, z prawej wiolonczela, harfa, lira i flet. Część trzecią stanowi pozytywka wbudowana w środek balustrady chórowej; zamykają ją dwie wieżyczki, na każdej aniołek trzymający zwój; w środku duża złożona tarcza herbowa, na której osadzone są (od lewej) mitra, potem na trzech przyłbicach pióropusz (kłos?), ramię zbrojne w miecz i zakonnik — bernardyn (charakterystyczny pasek) z głową wilka (lub dzika) i pastorał; tarcza herbowa podzielona jest na dziewięć pól, w których powtarzają się te same wymienione motywy, więc w polu środkowym zbrojne ramię, w wewnętrznych lewym górnym i prawym dolnym polu bernardyn, w lewym dolnym i prawym górnym kłos (pióropusz) i w zewnętrznych lewym górnym i prawym dolnym krzyż jerozolimski (równoramienny z czterema małymi krzyżykami w kątach ramion), a w prawym górnym i lewym dolnym polu podwójny krzyż bożogrobców.

¹ Zob. zdjęcie np. F.-Ch. Jarczyk, *Neisse. Ein Gang durch die Stadt in Bildern*, Hildesheim 1978, 19.

² J. Thamm, *Musikalische Chronik der Stadt Neisse*, Dülmen 1974, 69 n.

³ A. Müller, *Neißer Kultstätten*, Archiv für schlesische Kirchengeschichte 18 (1969), 113.

⁴ S. Kosz, *Zbytkowe organy miasta Nysy*, Zeszyty naukowe Akademi Muzycznej w Katowicach nr 22, Katowice 1984, 53.

⁵ Tamże, s. 54; zob. też Thamm, dz. cyt., 72. Zdjęcie organów według stanu przedwojennego zob. Jarczyk, dz. cyt., 33.

⁶ Kosz, art. cyt., 55.

⁷ Kosz, art. cyt., 55.

⁸ W. Dinter, *Baugeschichte und Ausstattung der Gymnasialkirche*, w: *Gymnasium Carolinum zu Neisse 1624 — 1974*, hg. K.A. Hellfaier — F.Ch. Jarczyk, bm., br., 48. Zapewne chodzi tu o księżną Antoninę Sapieżynę z Waldsteinów, fundatorkę kościoła jezuitów w Turowie na Polesiu. Zob. S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, Kraków 1908, 218.

⁹ W. Dziewulski, *Nysa pod rządami pruskimi*, w: *Miasto Nysa. Szkice monograficzne*, Wrocław 1970, 86.

¹⁰ Tak bardzo ostrożnie Kosz, art. cyt., 55 za L. Burgemeister, *Der Orgelbau in Schlesien*, Frankfurt/M. 1973 i znacznie pewnej Thamm, dz. cyt., 71.

¹¹ Wcześniejszą fotografię napisu lepiej zachowaną zob. J. Thamm, dz. cyt., fot. 3.

- ¹² W.Z. Łyjak, *Śląscy budowniczo wie organów na Mazowszu*, Zeszyty Naukowe Akad. Muz. w Katowicach nr 22, Katowice 1984, 137—204, o Schefflerach 140—156.
- ¹³ C.J.A. Hoffmann, *Die Tonkünstler Schlesiens*, Breslau 1830, 382; *Schlesisches Tonkünstler-Loxikon*, hg. Kossmaly u. Carlo, Breslau 1846, 294.
- ¹⁴ J. Nowacki, *Dzieje archidiecezji poznańskiej*, Poznań 1964, II, 503; szczegółowy opis organów podała E. Smulikowska, *Prospekty organowe w Polsce jako dzieła sztuki*, w: J. Gołos, *Polskie organy i muzyka organowa*, Warszawa 1972, 482 n.
- ¹⁵ Łyjak, art. cyt., 141; Gołos, dz. cyt., 285.
- ¹⁶ Łyjak, art. cyt., 142.
- ¹⁷ Tamże, 144, 148, 151, 154.
- ¹⁸ Tamże, 155; J. Gołos, *Organy A.H. Caspariniego na Jasnej Górze*, *Studia Claramontana* 1 (1981), 216.
- ¹⁹ Zob. Kosz, art. cyt., 55.
- ²⁰ Zdjęcie organów według stanu przedwojennego zob. Jarczyk,, dz. cyt., 61.